

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

SOCIAL RESPONSIBILITY: THEORETICAL BASIS OF DEFINITION AND CLASSIFICATION

Статтю присвячено уточненню поняття «соціальна відповідальність» як важливого теоретичного концепту сучасної соціології. У статті проаналізовані критерії класифікації соціальної відповідальності залежно від суб'єктів, сфери та масштабів діяльності, а також часового виміру та простору.

Ключові слова: відповідальність, види соціальної відповідальності, соціальне, соціальна відповідальність, соціальні суб'єкти.

Статья посвящена уточнению понятия «социальная ответственность» как важного теоретического концепта современной социологии. В статье проанализированы критерии классификации социальной ответственности в зависимости от субъек-

ектов, сферы и масштабов деятельности, а также временного измерения и пространства.

Ключевые слова: ответственность, виды социальной ответственности, социальное, социальная ответственность, социальные субъекты.

The article is devoted to clarification of the concept of "social responsibility" as an important theoretical concept of contemporary sociology. The article analyzes the criteria for classification of social responsibility, depending on the subjects, scope and scope of activity, as well as the time dimension and space.

Key words: responsibility, types of social responsibility, social, social responsibility, social subjects.

УДК 3.086

Вітковська І.М.

аспірант соціологічного факультету,
викладач кафедри соціології
управління та соціальної роботи
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. Відповідальність – це явище, яке посіло особливе місце в найважливіших сферах суспільного життя, – політиці, економіці, екології, культурі, державному управлінні тощо. Із кожним роком науковий інтерес до феномена соціальної відповідальності зростає, однак її цілісне наукове розуміння поки що відсутнє.

Актуальність дослідження соціальної відповідальності як суспільного феномена зумовлена потребою українського суспільства в ефективному вирішенні складних економічних, політичних, соціальних та інших проблем, що виникли в умовах глибинних трансформацій усіх сфер життєдіяльності соціуму. Залучення різноманітних суб'єктів (держави, бізнес-структур, соціальних організацій і установ, соціальних груп, особистості) до вирішення суспільних проблем на засадах соціальної відповідальності є актуальним завданням для сучасного українського суспільства.

Соціальна відповідальність є механізмом підвищення ефективності діяльності соціальних суб'єктів на всіх рівнях – державному, інституційному, корпоративному, груповому й особистісному, адже завдяки їй здійснюється прогнозування результатів діяльності суб'єктів з урахуванням потреб та інтересів суспільства в цілому, спільнот, соціальних прошарків і груп зокрема, а також корегування їхньої діяльності. Відповідальна поведінка соціальних суб'єктів сприятиме виходу із соціально-економічної кризи українського суспільства, підвищенню рівня та якості життя громадян, росту економіки, ефективному державному управлінню, розвитку демократичної, соціаль-

ної, правової держави тощо. Однак вирішення цього завдання ускладнюється відсутністю сталого, обґрунтованого визначення поняття соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми відповідальності та соціальної відповідальності завжди були в полі зору закордонних філософів, особливо тих, що займалися дослідженням соціальних, політичних, економічних проблем: Платона, Арістотеля, П. Гольбаха, К. Гельвеція, Д. Дідро, І. Канта, І. Фіхте, Ф. Гегеля, Т. Гобса, Дж. Локка, Д. Юма, Дж. Мілля, К. Хорні, Е. Фрома, М. Шелера, Ж.-П. Сартра, А. Камю, К. Ясперса, В. Франкла та ін. Названі вчені виходили з того, що відповідальність – це соціально-філософська категорія, яка відображає об'єктивний характер взаємодії суб'єктів діяльності в різних сферах суспільства.

У радянській філософії соціальна відповідальність як комплексна соціальна проблема розглядалася в працях Е. Ануфрієва, Н. Головки, С. Дмитрієвої, Р. Косолапова, Є. Левченко, В. Маркова, А. Ореховського, А. Панова, В. Плахова, А. Плахотного, П. Сімонова, Н. Соколова, М. Табунова, А. Черемніної, Н. Фокіної, В. Шабаліни та ін. У підходах радянських дослідників соціальна відповідальність інтерпретувалася передусім як форма суспільних відносин, якість особистості й особливий стан соціальних суб'єктів.

В українській філософії значну увагу проблемам соціальної відповідальності приділяли фахівці із соціальної філософії (В. Андрущенко, С. Баранова, І. Бойченко, Л. Губерський, Д. Коник, Е. Мошинська, Ю. Осокіна, І. Тимо-

щук, Т. Філатов, Т. Ящук та ін.), праці яких є методологічною основою наукового розроблення питання про відповідальність соціальних суб'єктів.

В економіці проблеми соціальної відповідальності розглядаються з погляду розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. Це наукові доробки Д. Баюри, О. Беляєва, О. Білорус, О. Грішнєвої, М. Дейч, В. Єгорова, А. Зінченко, А. Колота, К. Кривенко, Н. Курінько, В. Куценко, В. Лагутіна, Е. Лібанової, І. Лукінова, Д. Лук'яненко, С. Мельника, О. Родіонова, О. Степанової, В. Шаповал та ін.

З погляду теорії права відповідальність є головною категорією юриспруденції. Правознавці І. Аземша, О. Байдалюк, Н. Берлач, С. Братусь, В. Грищук, О. Іванова, І. Михайленко, М. Слободчиков, В. Чорна та ін. визначають юридичну відповідальність як особливий різновид соціальної відповідальності перед законом і нормами права в структурі соціальної практики.

Соціально-психологічний аналіз механізмів і процесу формування відповідальності як системної якості особистості представлений у працях Л. Дементій, Д. Леонтьєва, Н. Мінкіної, К. Муздабаєва, А. Растігаєва. Етичний аспект цієї проблематики розглядався в працях Т. Василевської, Н. Головка, В. Канке, А. Козлова, А. Назарчук, І. Платонова й ін. У роботах цих авторів поняття відповідальності співвідноситься з моральною цінністю. Феномен відповідальності є одним із основних у дослідженні екологічної проблематики взаємозв'язку «людина-природа», висвітленого в працях К.-О. Апеля, Г. Йонаса, К. Маєр-Абіха, М. Ріделя та ін.

У соціології найбільш фундаментальні розроблення категорії соціальної відповідальності належать Київській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській науковим школам. Серед учених, які зараз працюють над проблемою соціальної відповідальності, можна назвати А. Андрющенко, В. Бакірова, О. Безрукову, Є. Головаху, І. Євдокимову, О. Куценко, О. Мазурика, І. Михайленко, Б. Нагорного, І. Савченка, О. Радченка, Л. Хижняк, М. Шульгу та інших.

Постановка завдання. Основне завдання цієї статті – уточнити поняття «соціальна відповідальність» і проаналізувати наявні підходи до її класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття соціальної відповідальності є провідним соціологічним поняттям, адже саме соціальна відповідальність є одним із механізмів підтримання цілісності суспільства, ефективного вирішення суспільних проблем тощо.

На нашу думку, саме соціологічний підхід до аналізу поняття соціальної відповідальності є

найбільш доцільним, адже дозволяє розглянути це поняття комплексно, з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що визначають його сутність і зміст. Сутність поняття соціальної відповідальності залежить від того, який саме сенс ми вкладаємо в трактування поняття «соціальне». На думку І. Попової, поняття соціального належить до числа специфічних соціологічних категорій [10, с. 24]. Якщо звернутися до робіт класиків соціології, то, як пише М. Вебер, соціальним ми називаємо таку дію, яка за передбачувальним сенсом діючої особи чи діючих осіб співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них [3, с. 603]. Т. Парсонс розглядає соціальне як соціальну систему, абстраговану на основі аналітичного вираховання процесів взаємодії та структур, що утворюється взаємовідносинами між людьми, які виконують свої ролі [8, с. 157]. Соціологи феноменологічного напрямку розуміють соціальне як усвідомлене, а соціальну реальність – як суб'єктивні уявлення, структурований світ значень, що діють у суспільстві індивідів [12, с. 274–275]. Також зазначимо, що в соціологічній літературі поняття соціального вживається в двох сенсах: у широкому як синонім суспільного й у вузькому – як частини суспільного.

На нашу думку, соціальне слід розглядати у вузькому, суто соціологічному аспекті, як характеристику відносин, що складаються між соціальними суб'єктами, які мають різні статусні позиції в соціальній ієрархії. У цьому аспекті соціальне віддзеркалює специфіку взаємодії різностатусних соціальних суб'єктів, які займають неоднакові соціальні позиції, мають неоднаковий статус, різний доступ до соціальних ресурсів, беруть різну участь в управлінні, унаслідок чого розрізняються за джерелами й величиною доходів, за структурою особистого споживання, за рівнем і якістю життя. Такий методологічний підхід дає можливість розглянути соціальну відповідальність як складне системне явище, яке розкриває сутність соціальних суб'єктів як представників тієї чи іншої соціальної групи, прошарку, як міру прийняття, інтеріоризації останніми соціально значущих цінностей суспільства [1, с. 134].

Отже, урахуовуючи кількість і різноманіття наукових підходів до розуміння феномена соціальної відповідальності, ми можемо запропонувати своє визначення поняття «соціальна відповідальність»: це така характеристика дій соціальних суб'єктів (держави, бізнес-структур, соціальних організацій і установ, соціальних груп, особистості тощо), яка відображає виконання ними соціальних вимог, відповідність їх поведінки суспільним потребам та інтересам, усвідомлення наслідків своїх дій для найближчого оточення й суспільства в цілому.

У сучасній соціологічній науці немає загальних критеріїв класифікації видів соціальної

відповідальності. Цю думку підтримує О. Безрукова, яка зазначає, що за умов плюралізму парадигм теоретизування, поняттєвих тезаурів і методологічних підходів до вивчення цієї проблеми в міждисциплінарних і соціологічних дискурсах невизначеність щодо засадничих домінант соціологічної рефлексії соціальної відповідальності значно ускладнює виявлення специфіки механізмів і особливостей формування різних видів соціальної відповідальності [1, с. 2]. Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне розглянути більш детально класифікації соціальної відповідальності, представлені в науковій літературі. Насамперед проаналізуємо класифікацію видів соціальної відповідальності залежно від суб'єкта.

О. Плахотний і Л. Грядунова залежно від суб'єкта виділяють особисту та суспільну відповідальність [9, с. 54; 5, с. 33]. Характеризуючи суть цих видів соціальної відповідальності, Л. Грядунова зазначає, що особистісна відповідальність за своїм змістом є вузкою, ніж суспільна. Авторка пояснює це тим, що окрема особистість обмежена конкретними умовами діяльності, середовищем і рівнем свого розвитку, а отже, не може мати вирішально впливу на дійсність [5, с. 33]. І. Михайленко, критикуючи класифікацію видів соціальної відповідальності, розроблену О. Плахотним і Л. Грядуновою, відзначає, що в їхній класифікації пропущено одну з ланок – особливе [7, с. 241]. Як доводить авторка, індивідуальна відповідальність являє собою рівень одиничного, колективна – рівень особливого, суспільна – рівень загального. На відміну від вищевказаних науковців, І. Михайленко за масштабністю суб'єкта виокремлює особистісну, групову, державну, суспільну та загальнолюдську відповідальність [7, с. 241].

Автори колективної монографії «Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків» [13] О. Грішнова, Г. Міщук і О. Олійник виокремлюють такі рівні соціальної відповідальності: глобальна (міжнародна), державна, інституційна, корпоративна й особистісна [13, с. 10].

О. Безрукова за критерієм інстанції виділяє такі рівні соціальної відповідальності: особистісна, корпоративна, адміністративна, етатистська, професійна й релігійна [2, с. 7].

Л. Каленіченко вважає, що за суб'єктом доцільно розрізняти такі рівні соціальної відповідальності: індивідуальну; колективну або групову (до цього виду слід відносити відповідальність соціальних груп, колективів, державних і недержавних організацій); суспільну відповідальність [6, с. 29].

На основі наукових праць вітчизняних учених спробуємо також систематизувати види соціальної відповідальності за сферами її прояву.

Як відзначає О. Плахотний, за видами соціальних ролей, які виконує особистість, кожній із них притаманний певний вид відповідальності. Учений розглядає політичну, громадянську, партійну, виробничу, професійну та сімейну відповідальність [9, с. 54]. На нашу думку, можна погодитися з думкою Л. Грядунової, що класифікація О. Плахотного «хоч і є досить детальною, але виділені ним критерії мають зміщення рівно покладених і контекстуальних характеристик. Наприклад, сімейну та професійну відповідальність можна віднести до особистісного рівня, а партійну та громадянську – до політичної сфери відповідальності» [5, с. 86].

Л. Грядунова пропонує розділяти соціальну відповідальність за сферами прояву на політичну відповідальність (відповідальність особи чи групи осіб за дії, що стосуються соціально важливих класових, державних, національних або інших суспільних інтересів); громадянську відповідальність (проявляється у сфері взаємовідносин держави й громадянина, передбачає дотримання громадянином конституції, відданість країні та готовність її захищати); виробничу відповідальність (відповідальність особистості за результати своєї праці); професійну відповідальність (відбіття інших форм відповідальності в аспекті професійних вимог); правову відповідальність (проявляється у сфері взаємовідносин особи та суспільства); моральну відповідальність (усвідомлена особистістю необхідність узгоджувати й творчо спрямовувати свою поведінку в інтересах суспільства); відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин (проявляється в стосунках подружжя та відносинах батьків і дітей) [5, с. 31–38]. Доповнюючи класифікацію авторки, вважаємо, що слід додати економічну відповідальність, а також технологічну відповідальність за стан екології.

Сучасні українські науковці І. Савченко й О. Радченко виділяють юридичну, моральну, політичну, партійну, професійну, екологічну, соціальну відповідальність [11, с. 118]. І. Михайленко залежно від сфери діяльності суб'єкта виокремлює політичну, економічну, духовно-культурну, екологічну, освітньо-наукову, технологічну відповідальність і відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин [7, с. 242]. О. Грішнова вважає, що основними видами соціальної відповідальності є моральна, юридична, економічна, політична, громадянська, професійна, екологічна тощо. Як зазначає авторка, найбільш давня серед них – моральна відповідальність. Політична і юридична форми виникають із розвитком держави, коли вона формує політичні й правові норми [13, с. 10].

На наш погляд, представлені класифікації видів соціальної відповідальності, з одного

боку, формують цілісну картину про досліджуване явище, а з іншого – вимагають певного уточнення.

Слід окремо відзначити, що в науковій літературі є також інші критерії поділу соціальної відповідальності на види. Наприклад, О. Плахотний залежно від часового виміру пропонує поділяти соціальну відповідальність на відповідальність за минуле, уже вчинене діяння (ретроспективна) і відповідальність за майбутнє діяння (перспективна) [9, с. 54]. За критерієм простору соціальну відповідальність можна поділити на локальну й універсальну. Як зазначає І. Михайленко, «локальну відповідальність можна визначити як таку, що обмежена конкретними соціальними відносинами стосовно конкретного виду діяльності, що є основою її виникнення. Локальна відповідальність актуалізується певними просторово-часовими рамками. Універсальна ж відповідальність за критерієм простору протилежна локальній і не може бути обмежена будь-якими просторово-територіальними рамками» [7].

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що саме соціологічний підхід до аналізу поняття соціальної відповідальності є найбільш доцільним, адже дозволяє розглянути це поняття комплексно, з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що визначають його сутність і зміст.

Ураховуючи різноманіття підходів до розуміння соціальної відповідальності в сучасній соціології, ми вважаємо, що соціальна відповідальність – це така характеристика дій соціальних суб'єктів (держави, бізнес-структур, соціальних організацій і установ, соціальних груп, особистості тощо), яка відображає виконання ними соціальних вимог, відповідність їхньої поведінки суспільним потребам та інтересам, усвідомлення наслідків своїх дій для найближчого оточення та суспільства в цілому.

У сучасній соціології головні критерії класифікації соціальної відповідальності найчастіше пропонують розглядати залежно від суб'єктів діяльності, сфери, часового виміру, масштабів діяльності та ін. На нашу думку, ці класифікації хоча й сприяють формуванню повної цілісної картини відносно досліджуваного явища, але все ж таки вимагають подальшого уточнення.

Таким чином, соціальна відповідальність є умовою для позитивного розвитку українського суспільства, гарантом прогресивних соціальних і економічних перетворень, запорукою розбудови розвиненої потужної економіки й соціальної держави, а також важливим об'єктом соціологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко А. Соціальна відповідальність: теоретико-методологічний аспект аналізу / А. Андрущенко, І. Рябець (Вітковська) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2009. – № 884. – С. 133–135.
2. Безрукова О. Соціальна відповідальність у сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 – «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Безрукова. – Запоріжжя, 2015. – 36 с.
3. Вебер М. Избранные произведения : перевод с нем. / М. Вебер, Ю. Давыдов, П. Гайденко, А. Филиппов. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
4. Вітковська І. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу / І. Вітковська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2011. – № 948. – Випуск 28. – С. 46–49.
5. Грядунова Л. Социальная ответственность личности в условиях развитого социализма / Л. Грядунова. – Київ : Вища школа, 1979. – 136 с.
6. Каленіченко Л. Дискусійні питання класифікації окремих видів соціальної відповідальності / Л. Каленіченко // Право і безпека. – 2015. – № 2. – С. 28–32.
7. Михайленко І. Видова класифікація соціальної відповідальності / І. Михайленко // Культурологічний вісник. – 2013. – Вип. 31. – С. 239–246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Kultv_2013_31_42.pdf.
8. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс ; под общ. ред. В. Чесноковой, С. Белановского. – М. : Академический проект, 2000. – 880 с.
9. Плахотный А. Проблема социальной ответственности (социологический аспект проблемы) / А. Плахотный. – Х. : ИО «Высшая школа» 1981. – 256 с.
10. Попова И. «Социальное» («социальность») как базовая категория социологии / И. Попова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Харків, 2001. – С. 24–35.
11. Савченко І. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі : [монографія] / І. Савченко, О. Радченко – Х. : Вид-во ХНУВС, 2008. – 200 с.
12. Социологический словарь. Сост. А. Елсуков, К. Шульга – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Университетское, 1991. – 528 с.
13. Грішнова О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах : теорія, практика, регулювання ризиків : [монографія] / О. Грішнова, Г. Міщук, О. Олійник ; Національний університет водного господарства та природокористування. – Рівне : НУВГП, 2014. – 217 с.